

BILTEN XLV: SPECIJALNO IZDANJE, "KAD SATIRA IZAZOVE MRŽNJU", PETER NOORLANDER

21. januar 2015.

Nakon užasnog ubistva karikaturista, novinara i policajaca u prostorijama francuskog satiričnog časopisa *Charlie Hebdo*, i ubistva nekoliko talaca u povezanom napadu na jevrejski supermarket, ponovo je pokrenuta rasprava da li neke od karikatura *Charlie Hebdo* zaista idu predaleko i predstavljaju „govor mržnje“. Da li su njihove karikature bile rasističke? Da li su vrijeđali islam? Postoji li pravo na nevrjeđanje, i gdje je granica između uvrede i izazivanja mržnje?

Svi osim najvatrenijih zagovornika slobodnog govora priznaju da pravo na slobodu izražavanja nije neograničeno. Čak i u SAD, koja od svih zemalja svijeta ima najjaču ustavnu zaštitu slobode govora, postoje ograničenja. Ali gdje treba podvući crtu, pogotovo u odnosu na uvredljivi govor i izazivanje mržnje? Detaljniji osvrt na nedavne francuske predmete i odluke Evropskog suda za ljudska prava može da pruži informacije od značaja za ovu raspravu.

Francuski zakoni o govoru mržnje su veoma strogi. Vrijeđanje osobe po osnovu vjere ili izazivanje mržnje su krivična djela, kao i „veličanje“ terorizma. Ovi zakoni se često primjenjuju. Jedan karikaturista je novčano kažnjen 2001. zbog satiričnog prikaza napada na „Kule bliznakinje“, uprkos njegovim tvrdnjama da mu je najmera bila da kritikuje politiku SAD. Nedavno je jedan aktivista, bivši komičar (*Dieudonné M'bala*) imao nekoliko okršaja sa zakonom zbog antisemitizma, a trenutno je pod policijskom istragom zbog ironične objave na *Facebook*-u: „što se mene tiče, ja se osjećam *Charlie Coulibaly*“ (što se može tumačiti kao saosjećanje i prema *Charlie Hebdo* i jednom od ubica).

(Svi smo o tome sanjali ... Hamas je to uradio!) Zbog ove karikature je kažnjen francuski karikaturista

Tokom godina, *Charlie Hebdo* je tužen skoro 50 puta pred francuskim sudovima, uglavnom od strane vjerskih grupa. Katoličke grupe su najčešće bile sklone tužbama, a za njima islamska udruženja i desničarski aktivisti, koje je *Charlie Hebdo* takođe vrijeđao snažno i s entuzijazmom. Određeni broj ovih predmeta je pokrenuo pitanje da li karikature ili tekstovi objavljeni u *Charlie Hebdo* predstavljaju govor mržnje.

Slučaj koji možda najbolje ilustruje ovu raspravu je onaj koji je uslijedio nakon što je *Charlie Hebdo* 2006. objavio tzv. „Muhamedove karikature“, koje su prvobitno objavile danske novine, *Jyllands Posten*. Koalicija islamskih grupa je tužila *Charlie Hebdo*, navodeći da su tri karikature posebno vrijeđale njihova religijska vjerovanja. Prva, koja se pojavila na naslovnoj strani, prikazivala je proroka Muhameda kako plače i govori „Teško je kad te vole budale“. U natpisu je stajalo „Muhamed preplavljen emocijama zbog fundamentalista“. Druga karikatura je prikazivala proroka Muhameda kako čuva kapije Raja i govori bombašima samoubicama koji čekaju u redu: „Prestanite, prestanite! Nemamo više djevice!“. Treća karikatura je prikazivala proroka Muhameda kako nosi turban u kome je sakrivena bomba sa upaljenim fitiljem.

Sud visoke instance u Parizu (*Tribunal de Grande Instance*) je 2007. presudio da karikature nijesu podsticale na mržnju i da se nijesu mogle smatrati „govorom mržnje“. Sud je naglasio značaj zaštite slobode govora u demokratskom društvu, kao i potrebu da se tolerišu mišljenja drugih – uključujući i mišljenja koja bi neko mogao protumačiti kao uvrjedljiva. Sud je takođe primijetio da su se karikature pojavile u satiričnom časopisu koji je javnost mogla slobodno da kupi ili ne kupi – nijesu se pojavile na bilbordima pored puta koje može vidjeti svako. Što se tiče samih karikatura, sud je presudio da se dvije od tri nijesu odnosile na sve muslimane, već su satirično prikazivale nasilne ekstremiste. Ovo nije predstavljalo govor mržnje.

Sud je utvrdio da je treća karikatura, koja prikazuje proroka Muhameda sa bombom u turbanu, znatno mračnija od ostalih i da bi se mogla smatrati uvrjedljivom za sve muslimane. Međutim, njena ponovna objava je bila opravdana zbog javne rasprave na međunarodnom nivou iz vremena „Muhamedovih karikatura“ – njen značaj za objavljivanje i pravo *Charlie Hebdo* da komentariše i doprinosi ovoj raspravi su značili da namjera iza objavljivanja ove karikature nije bila izazivanje mržnje i da se nije mogla smatrati „govorom mržnje“.

Evropsko pravo ljudskih prava tretira slučajeve poput ovog uz određenu dozu opreza. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava štiti pravo na slobodu izražavanja kao i pravo na slobodu vjeroispovijesti, a osuđuje izazivanje mržnje. Evropski sud za ljudska prava je odlučivao u nekoliko slučajeva koji su uključivali „zapaljujuće“ knjige, karikature ili umjetnička djela. U jednom predmetu iz 1991. koji se ticao knjige Salmana Rušdija (*Salman Rushdie*), Satanski stihovi (*Satanic Verses*), grupa muslimana se žalila da je propustom Velike Britanije da zabrani knjigu - koju su oni smatrali bogohulnom - povrijeđeno njihovo pravo na mirno uživanje vjerskih uvjerenja. Njihova predstavka je odbijena s obrazloženjem da se njihovo pravo na slobodu vjeroispovijesti nije moglo zasnivati na sprovođenju zabrane - sloboda vjeroispovijesti nije uključivala pravo da ona ne može biti predmet uvrede. U jednom kasnijem slučaju protiv Poljske, čiji je predmet bila slika Isusa i Marije na kojoj su prikazani kako nose gas-maske, slična tužba je odbijena. Evropska komisija za ljudska prava utvrdila je u tom slučaju da „pripadnici vjerske zajednice moraju tolerisati i prihvatiti odbijanje drugih da prihvate njihova vjerska uvjerenja, pa čak i propagiranje drugih doktrina koje su neprijateljski nastrojene prema njihovoj vjeri.“

U slučajevima u kojima nije prepoznato da se radi o umjetnosti veće društvene vrijednosti, Sud je imao manje razumijevanja. Sud je 1994. podržao zabranu filma u Austriji koji je predstavljao hrišćanskog Boga kao starog, kao bogalja i neefikasnog; Isusa kao mračnog „maminog sina“, a Djevicu Mariju kao promiskuitetnu osobu. Oni su svi prikazani kao da su u zavjeri sa đavolom, i austrijske vlasti su zabranile film jer je vrijeđao hrišćane. Evropski sud za ljudska prava je utvrdio da ovim nije narušeno pravo na slobodu izražavanja, jer su tvorci filma bili „neopravdano uvrjedljivi“ i da su austrijske vlasti ispravno „spriječile da neki ljudi osjete da su njihova religijska uvjerenja napadnuta na neopravdan i uvrjedljiv način.“ Nasuprot tome, u svojoj presudi iz 2006. Sud je utvrdio da je osuda zbog uvrede po vjerskom osnovu u francuskom novinskom članku koji je kritikovao doktrinu katoličke crkve i ukazivao na veze s počecima holokausta povrijeđeno pravo na slobodu

izražavanja. Sud je smatrao da je ovaj članak doprinio javnoj raspravi o mogućim razlozima za nastanak holokausta i da je ovo očigledno bilo pitanje od javnog interesa.

Ovo sve daje jasne smjernice: demokratskim društvima je neophodno omogućiti da raspravljaju o aktuelnim temama i pitanjima koja se tiču svih nas, a mi moramo prihvatiti da neki od nas imaju jake stavove. To je suština tolerancije i pluralizma. Samo prikazivanje vjerske figure poput proroka Muhameda je dozvoljeno, iako bi to neki vjernici mogli protumačiti kao uvredu. Izazivanje mržnje prema drugima samo zbog njihovih vjerskih uvjerenja prelazi granicu; ali satirično prikazivanje nasilnih ekstremista unutar religije je sastavni dio demokratskog društva. To znači da karikaturista ima puno pravo da satirično prikaže islamski fundamentalizam, problem koji dominira javnim raspravama još od ranih 2000-ih.

Presuda francuskog suda u slučaju *Charlie Hebdo* iz 2007. nosi i veoma jednostavnu, pragmatičnu poruku: ako Vam se ne dopadaju karikature, nemojte kupovati časopis.

Peter Noorlander

advokat i direktor NVO Media Legal Defence Initiative iz Londona, autor biltena Akcije za ljudska prava o praksi Evropskog suda za ljudska prava o slobodi izražavanja

* * *

Izvod iz presude Suda visoke instance u Parizu (Tribunal de Grande Instance de Paris), predmet br. 2007-327959, 22. mart 2007:

”... S obzirom na to da se osnovna pravila u ovom predmetu moraju primijeniti kroz princip koji uzima u obzir i ustavnu i konvencionalnu vrijednost slobode izražavanja;

Imajući u vidu da je takav vid slobode bitan ne samo za informacije ili ideje koje se blagonaklono prihvataju ili koje se smatraju bezopasnim ili beznačajnim u određenom društvu, već je bitan i za sve one koje vrijeđaju, šokiraju ili zabrinjavaju, kako i nalažu principi pluralizma i tolerancije koji se naročito nameću u dobu koje karakteriše koegzistencija mnogobrojnih vjera i vjeroispovijesti unutar jedne nacije;

S obzirom na to da je u Francuskoj, u laičkom i pluralističkom društvu, poštovanje svih vjera praćeno slobodom kritikovanja bilo koje religije i slobodom predstavljanja subjekata ili predmeta vjerskog obožavanja; budući da se izražavanje koje vrijeđa božanstvo ili religiju ne zabranjuje, za razliku od uvrede, čim ona predstavlja lični i direktni napad usmjeren protiv jedne osobe ili protiv grupe osoba zbog njihove religijske pripadnosti;

S obzirom na to da iz ovih razmatranja proističe da se ograničenja mogu primijeniti na slobodu govora ako se ona manifestuje na način koji je uvredljiv za drugoga, a ne doprinosi bilo kakvom obliku javne rasprave koja može da favorizuje napredak u pitanjima čovječnosti;

S obzirom na to da je *CHARLIE HEBDO* satiričan časopis koji sadrži mnogobrojne karikature, a koji niko nije obavezan da kupi ili čita, za razliku od ostalih sadržaja kao što su plakati izloženi na javnim mjestima;

S obzirom na to da se svaka karikatura posmatra kao portret koji je lišen dobrog ukusa kako bi ispunio svoju parodijsku funkciju, bilo na burleskan ili groteskan način; budući da pretjerivanje tada funkcioniše kao dosjetka zahvaljujući kojoj je moguće zaobići cenzuru, a da se ironija koristi kao instrument društvene i političke kritike, pozivajući na prosuđivanje i debatu;

S obzirom na to da književni žanr karikature, iako namjerno provokativan, učestvuje u slobodi izražavanja i razmjene mišljenja; budući da se, zbog pretjerivanja u sadržaju ovih namjerno neučtivih crteža, moraju uzeti u obzir pretjerivanje i subjektivnost koji su svojstveni upravo ovom načinu izražavanja kako bi se analizirali smisao i značaj spornih crteža, dok pravo na kritiku i humor, međutim, nisu bez ograničenja;

S obzirom na to da je prva karikatura objavljena na naslovnoj strani časopisa *KABIJEV (CABU)* crtež koji pokazuje bradatog čovjeka, koji očigledno predstavlja proroka MUHAMEDA, kako se rukama drži za glavu govoreći: „Teško je kad te vole budale...“;

S obzirom na to da se ovaj posljednji pojam, ukoliko uopšte predstavlja uvredljiv izraz, odnosi samo na „fundamentaliste“ posebno spomenute u naslovu „MUHAMED OPKOLJEN FUNDAMENTALISTIMA“;

S obzirom na to da podnosioci tužbe pogrešno tvrde da se ova posljednja riječ odnosi samo na viši ili manji stepen poštovanja dogmi, pozivajući se na navodni opskurantizam mnogobrojnih muslimana koje je povrijedilo ponovno objavljivanje danskih karikatura; budući da se, ustvari, fundamentalisti ne mogu izjednačiti sa svim muslimanima, naslovna strana nedjeljnika se može razumjeti samo ako taj pojam označava najveće fundamentaliste koji, svojim ekstremizmom, dovode proroka do očajanja ističući izopačenost njegove poruke;

S obzirom na to da ovaj crtež ne može, u ovim uslovima, zasluživati osudu u vidu prevencije;

S obzirom na to da su ostale dvije sporne karikature dio onih koje je prvobitno objavio danski časopis *JYLLANDS-POSTEN* i koje su ponovo objavljene na 2. i 3. strani časopisa *CHARLIE HEBDO*; budući da bi jedna od njih trebalo da predstavlja proroka MUHAMEDA koji dočekuje teroriste na oblaku i koji govori sledeće: „*Stop stop we ran out of virgins!*“ što bi, prema mišljenju podnosioca tužbe, moglo da se prevede kao: „Prestanite, prestanite, nemamo više djevice“, a to se odnosi na Kuran po kome onoga ko ispuni određene vjerske zadatke, u raju čeka društvo mladih djevice;

S obzirom na to da ovaj crtež jasno evocira samoubilačke napade koje su počinili pojedini muslimani i pokazuje da prorok od njih traži da prestanu sa time; budući da taj crtež, međutim, ne miješa islam sa terorističkim aktima i da se on, dakle, ne odnosi kao prethodni na sve muslimane zbog njihove religije;

S obzirom na to da poslednji sporni crtež pokazuje lice bradatog čovjeka, ozbiljnog izgleda i sa turbanom u obliku bombe sa upaljenim fitiljem, na kome je na arapskom napisana islamska krilatica: „Alah je veliki, Muhamed je njegov prorok“; budući da se pojavljuje na potpuno drugačiji način i u mnogo mračnijem izdanju nego ostalih jedanaest danskih karikatura koje su takođe različite po stilu i obrađenoj temi; budući da on ne izaziva smijeh već prije zabrinutost i strah;

S obzirom na to da, zbog svog značaja, ako se ovaj crtež posmatra zasebno, on izgleda kao da vrijeda sve sljedbenike ove vjere i da ih u njihovim razmatranjima pogađa zbog njihove pokornosti, izjednačavajući ih – bez razlike i nijansi – kao osobe vjerne izučavanju sadržaja, on će se razmatrati u kontekstu njegove publikacije;

S obzirom na to da objavljivanjem karikatura Muhameda *CHARLIE HEBDO* nije imao za cilj da informiše javnost o aktuelnoj temi, već da se odupre zastrašivanju i da se solidariše sa ugroženim novinarima, zalažući se za „provokaciju i nepoštovanje“, nudeći da se na taj način ispituju granice slobode izražavanja, budući da ova situacija ne sumnjiči *CHARLIE HEBDO* da je odlučio da objavi svoje karikature u komercijalnoj perspektivi, kako to navode podnosioci tužbe, na osnovu toga da se radi o specijalnom broju koji ima veći tiraž i duži period publikacije nego inače;

S obzirom na to da je prikaz proroka sa turbanom u obliku bombe sa zapaljenim fitiljem dat u veoma malom formatu zajedno sa jedanaest ostalih danskih karikatura, na dvije strane na kojima se takođe nalaze, pored uvodnog članka Filipa VAL-a (Philippe VAL), tekst u korist slobode izražavanja koji je časopisu *CHARLIE HEBDO* uputilo UDRUŽENJE PROGLASA SLOBODA (AML – ASSOCIATION DU MANIFESTE DES LIBERTES) koje okuplja „muškarce i žene muslimanske kulture koji su nosioci vrijednosti sekularizma i dijeljenja“, kao i crtež VOLINSKOG (WOLINSKI) koji prikazuje MUHAMEDA koji se smije danskim karikaturama;

Naročito imajući u vidu da je crtež o kom je riječ, a koji je samo reprodukcija karikature koju je objavio jedan danski časopis, uključen u specijalni broj čija naslovna strana funkcioniše kao editorijal sveukupnog sadržaja i služi kao uopštena prezentacija stava *CHARLIE HEBDO*-a, i u takvom slučaju taj crtež može da se posmatra samo kao dio razmišljanja u kontekstu rasprave o idejama o ekscesima pojedinih pristalica fundamentalističkog islama, koje su dale povoda za izlive nasilja;

S obzirom na to da, uprkos šokantnom, možda čak i uvrjedljivom karakteru te karikature za senzibilitet muslimana, kontekst i okolnosti njegovog objavljivanja u časopisu *CHARLIE HEBDO* isključuju bilo koje svjesne namjere direktnog i neosnovanog suprotstavljanja svim muslimanima, budući da dozvoljene granice slobode izražavanja nisu prekoračene, i da sporni crtež učestvuje u javnoj raspravi od opšteg interesa koja je nastala iz zloupotreba muslimana koji vrše krivična djela tvrdeći da pripadaju toj religiji i da ona može da upravlja političkom sferom; budući da poslednji kritikovani crtež zato ne predstavlja uvredu koja bi, u jednom demokratskom društvu, opravdala ograničavanje slobodnog ostvarivanja prava na izražavanje...“.

Izvod iz presude Apelacionog suda u Parizu (Cour d' Appel de Paris), predmet br. 07/02873, 12. mart 2008:

“... Poseban broj ovoga časopisa, koji je gotovo u potpunosti posvećen „Muhamedovim karikaturama“, ne samo da reprodukuje karikature koje su 30. septembra 2005. godine bile objavljene u danskom časopisu *Jylland Posten* koji ih je naručio od dvanaest ilustratora, već predstavlja i mnoge druge crteže, različite tekstove i članke koji razmatraju muslimanski fundamentalizam i potrebnu slobodu izražavanja;

S obzirom na to da su tri sporne karikature – prva crtača KABIJA (CABU), a ostale dvije reprodukcija dvije karikature objavljene u danskom časopisu;

S obzirom na to da prva, na naslovnoj strani, prikazuje bradatog čovjeka koji očigledno predstavlja proroka Muhameda koji se rukama drži za glavu i govori : „Teško je kad te vole budale...“;

S obzirom na to da bi, na trećoj stranici, jedna od karikatura trebalo da predstavlja proroka Muhameda koji dočekuje teroriste na oblaku govoreći : „Stop stop we ran out of virgins“, što bi, prema podnosiocima tužbe, moglo da se prevede kao : „Prestanite, prestanite, nemamo više djevica“;

S obzirom na to da bi treća karikatura, takođe na trećoj strani, trebalo da predstavlja proroka Muhameda sa turbanom u obliku bombe sa upaljenim fitiljem;

S obzirom na to da, sa svoje strane, optuženi u suštini tvrdi da uvrede na račun religije moraju da se usmjere protiv grupe osoba a ne protiv dijela te zajednice i da govor – koliko god on bio uvredljiv ili uznemirujući – može da bude dio rasprave o idejama i mišljenjima; budući da, pored toga, sloboda izražavanja mora prevladati nad religijskom osjetljivošću, a da nijedna zajednica ne može zahtijevati povlašćeni tretman u odnosu na ostale, kao što to uređuju unutrašnje i konvencijsko pravo;

S obzirom na to da su prve sudije, prije nego što su redom ispitali te karikature, s pravom:

- podsjetili na kontekst te publikacije, naročito na katkad nasilne reakcije koje je u inostranstvu izazvalo objavljivanje karikatura u Danskoj, i otkaz koji je direktoru publikacije dnevnih novina *FRANCE SOIR* uputio vlasnik tih novina posle objavljivanja karikatura 1. februara 2006. godine, događaja koji su doveli do toga da ih *CHARLIE HEBDO* ponovo objavi;
- istakli da je *CHARLIE HEBDO* satiričan časopis koji je tokom proteklih godina objavio mnogobrojne karikature koje kritikuju različite religije, i da književni žanr karikature, nekad namjerno provokativan, učestvuje u slobodi izražavanja i razmjeni mišljenja;
- zapazili da je sloboda govora važna za blagonaklone informacije ili ideje koje se smatraju bezopasnim i nepristrasnim u određenom društvu, ali takođe i za one koje vrijeđaju, šokiraju ili zabrinjavaju, kako i nalažu principi pluralizma i tolerancije koji se posebno nameću u dobu koje karakterišu koegzistencija mnogobrojnih vjera i vjeroispovijesti unutar jedne iste nacije;
- istakli da u Francuskoj, u laičkom i pluralističkom društvu, poštovanje svih vjera prati sloboda kritikovanja svih religija, i sloboda predstavljanja subjekata ili predmeta vjerskog obožavanja, budući da bogohuljenje nije zabranjeno;

S obzirom na dokazni materijal i rasprave, sud takođe ističe:

- da se prva karikatura, kao što je to tribunal presudio, u znatno manjoj mjeri odnosi na sve muslimane nego naslov: „MUHAMED OPKOLJEN FUNDAMENTALISTIMA“, koji prati ovu karikaturu, i koji je istaknut sa lijeve strane, prelazeći malo preko turbana čovjeka koji plače, i odnoseći se izričito na fundamentaliste;
- da je drugu karikaturu tribunal ispravno analizirao kada je konstatovao da ona jasno evocira samoubilačke napade koje su počinili pojedini muslimani teroristi, i prikazuje proroka koji od njih traži da prestanu sa time; to takođe nije upereno protiv cjelokupne muslimanske zajednice, već samo protiv muslimana terorista;

- da treća karikatura, ukoliko ona može da šokira i izazove jake emocije, kao što o tome svjedoči nekoliko lica saslušanih u prvostepenom postupku, na primjer pisac i univerzitetlija Abdelwahab MEDEB (Abdelwahab MEDDEB) ili politolog Antoan SFER (Antoine SFER), može da se razumije samo u sveukupnom kontekstu časopisa koji ne iznosi kritički pogled na muslimansku zajednicu, već na pojedine njene članove koji, u ime islama, vrše teroristička djela; zaista, već od naslovne strane *CHARLIE HEBDO* javno kritikuje fundamentaliste svojim naslovom i slikom očaja koji oni izazivaju kod islamskog proroka, a zatim, kroz mnogobrojne članke i crteže ili karikature koji proroka tretiraju kao „jevrejskog, hrišćanskog i muslimanskog boga“, ovaj isti časopis naglašava, u svom dobro znanom satiričnom duhu, ali i na argumentovan način, opasnost religioznog fanatizma, instrumentalizacije islama u političke svrhe i povrede slobode izražavanja;
- da nije nastao nikakav rizik od zabune između muslimana i terorista koji se pozivaju na islam kako bi izvršili svoje zločine; naprotiv, kao što je Elizabet BADINTER (Elisabeth BADINTER) izjavila pred tribunalom, KABIJEVA naslovna strana može da se čita samo kao želja da se muslimanska religija odvoji od onih koji se pozivaju na Alaha kako bi počinili sramne radnje, kao način da se čitaocima kaže: „dobro napravite razliku“;
- da su sporne karikature, kao i sve ostale koje se nalaze u ovom broju nedjeljnika, bile dio rasprave od opšteg interesa u vezi sa slobodom izražavanja koja je povrijeđena polemikom, zastrašivanjem i određenim reakcijama koje je izazvalo njihovo objavljivanje u danskom časopisu;

Na kraju, s obzirom na to da ove karikature, koje se jasno odnose na jedan dio a ne na cjelokupnu muslimansku zajednicu, ne predstavljaju uvredu, lični i direktni napad usmjeren protiv grupe osoba zbog njihove religijske pripadnosti, i ne prelaze dozvoljene granice slobode izražavanja – čija su ograničenja koja su propisana zakonom predmet strogih tumačenja – a koju garantuju konvencijsko i unutrašnje pravo;

Shodno tome, odluka tribunala, koji je s pravom presudio da djelo kvalifikovano kao uvreda nije počinjeno, biće potvrđena a tvrdnje podnosioca tužbe odbačene ...”

Prevod izvoda iz presuda sa francuskog: Jovana Slijepčević

Bilteni se objavljuju u okviru projekta „Podrška razumijevanju novinarske etike i slobode izražavanja“, koji finansira Ambasada Sjedinjenih Američkih Država u Podgorici
